

Kosztolányi Dezső: Mostoha és egyéb kiadatlan művek. A Bevezetőt, „Az Önképzőkör tagja” c. fejezetet és a jegyzeteket Dér Zoltán írta. Novi Sad, 1965. Fórum Könyvk. 169 l.

Egy regény-torzó, annak töredékes dráma változata, vázlatok ugyanehhez a témához, egy önképzőköri bírálat, kiadatlan ifjúkori versek, rögtönzések, műfordítások; eligazító jegyzetek és előszó — ez a tartalma annak a Kosztolányi-gyűjteménynek, melyet Dér Zoltán kutatómunkája jóvoltából az újvidéki Fórum kiadó *Mostoha* címen közzétett.

Dér Zoltán előszava joggal feltételezi, hogy a *Mostoha* értékes anyaggal gazdagítja a Kosztolányi-filológiát. Csak megerősíthetjük, hogy a költő alapmotívumainak szerepét, szépírói kezelését, a regényépítés sajátos metódusát az itt közzétett torzók és vázlatok révén úgy elemezhetjük, mintha egy műhely legrejtettebb zugait nyitották volna fel előttünk. Annál inkább áll ez, mert a *Mostoha* az érett Kosztolányi alkotása, méghozzá s ama időszak termése, amikor a regényíró, elnémulni látszik. Miért hallgat el a regényíró, s miért kap új erőre a novellista? A *Mostoha* e fontos kérdés megválaszolásához is beszédes adalékokat kínál.

A zsengek és rögtönzések filológiai értéke csekélyebb, mert az ismert anyag, amelyre az érettség előtti periódus rajzát alapozhatuk, eddig is elég gazdag volt, a *Négy fal között* c. első kötet például egymagában 133 olyan verset tartalmazott, melyek jórészt értelenségük miatt maradtak ki a Kosztolányi által szerkesztett gyűjteményes kötetekből. A fejlődésnek az a foka azonban, melyen a nagydiák Kosztolányi állt, e zsengek által is pontosabban rögzíthető. Ebből a szempontból is sokkal érdekesebbek azonban az önképzőköri szereplés dokumentumai. Olyan művek forrásvidékére vetnek világot, mint az *Arany-sárkány*, és nélkülözhetetlen mozzanatokot kínálnak a költői jellem rajzához éppúgy, mint a közegéhez, amelyben először érintkezett és ütközött a zsenge költő közönségével ill. riválisaival. — Sajnálatos, hogy a jegyzetek által is említett *Október 6* c. emlékbeszéd közlését szerkesztő és kiadó nem látta jónak. Abban igazuk lehet, hogy eszmei mondanivalója nem tér el a kor átlag-hazafiságának szellemétől, de nem helyesíthető, ha egy önképzőköri dokumentum közlésénél az eszmei tisztaság elsőrendű kritériummá lép elő, hiszen ebben az emlékezésben ma már a szokványos anyag elrendezésének módja és átélésének természeté a fontos. Lendületes, alapos, az ifjú Kosztolányiról sokat eláruló, későbbi fejlemények genezisére figyelmeztető emlékbeszéde ez, hol lehetne másutt publikálni, ha nem egy ilyen kötetben?

Dér Zoltán jegyzeteinek épp az a hasznuk, hogy a hazai kutatás számára nehezen hozzáférhető szabadkai anyagba engednek betekinteni. Amit például Kosztolányi önképzőköri botránnyáról és kicsapatasáról közöl, az nélkülözhetetlen és több ponton originálisnak mondható. Ezért sajnálatos a szóváltott hiány, s még sajnálatosabb, hogy épp ama forrás leelőhelyének megnevezésével maradt adós, melynek révén a fejelemi ügy lefolyását rekonstruálhatta.

Érdeklődés-csigázó és kívánságokat ébresztő gyűjtemény tehát a *Mostoha*. Úrügyen mondható el, hogy nagy nyereség lenne tudományunk számára, ha Kosztolányi és Csáth Géza Szabadkán lappangó gazdag hagyatékának módszeres kiadása — naplók, feljegyzések, levelek sokasága — kevesebbet várhatna magára, mint ez a mostani vállalkozás.

Kiss Ferenc

Poszler György: Szerb Antal pályakezdése. Bp. 1965. MTA Irodalomtörténeti Intézete — Akadémiai K. 165 1. (Irodalomtörténeti Füzetek, 51.)

Olyasféle vállalkozást, mint Poszler György, akkor is figyelem illette, ha a szerző érdemei a tárgyvalasztásban merülnének ki. A feladat kétszeresen nehéz: töretlen föld maga a téma is — Szerb Antalról aránylag kevés kritikai irodalom áll rendelkezésünkre; s tudománytörténetünkben a műfajnak is elenyészően kevés a hagyománya. Teljességgel híjával vagyunk olyan monográfiáknak, amelyek egy tudós életét és életművét fogják össze. Talán nem is véletlen, hogy az egyik ilyen irányú kísérlet ihletője Szerb Antal lett, akinek munkássága szépirodalom és tudomány határán mozgott, és Poszler valószínűleg a leghálásabb megoldás lehetőségére tapintott, amikor Szerb életét, szépirodalmi és tudományos munkásságát az útkereső egyéniség felől közelítette meg, amelynek szuggesztíója nemcsak a szépirodalmi alkotásokból, de az esszékből is kisugárzik.

A tényanyag fölényes gazdagsága Poszler tudományos lelkiismeretességét dicséri. Szerb élete pályakezdésének idején, olvasmányai, szorongó küszködései egy ellenforradalmi világ atmoszférájában, érzelmi-gondolati vívódásai, irodalmi eszményei, hatások és benyomások megjelenítő erejű, apró vonásaiban hangulatos körképpé formálódnak. A biografikus adatokon, Szerb korai műveinek kimerítően részletes ismertetésén túl a háttér magában is irodalomtörténeti novum: a „Barabások” szektája, a szellemtörténeti szemlélet, a Minerva, a Széphalom, a Napkelet, a pszichológiai és művészetelmélet sajátos nászának

jellemzése stb. Poszler figyelő gondnal követi a hatásokat, amelyek átdübörögnek Szerb irodalmi felfogásán vagy éppen csak megérintik; egyszerre tekint előre és hátra, a későbbi művek csiráira bukkanva a koraiakban; elsőnek periodizálja Szerb pályakezdő korszakát, amely a *Magyar Irodalomtörténetet* érleli s azzal zárul.

A könyv feltehetően egy nagyobb Szerb-monográfia kezdete, ezért koncepciójáról jog szerint csak a teljes munka ismeretében lehet alaposabb véleményt alkotni. Mégis, épp a szünetendő folytatás szemszögéből tekintve, az aránytalanság veszélye tűnik fel. Íróemberről lévén szó, Szerb ifjúkori munkái akkor is érdeklődésre tarthatnának igényt, ha nem csillannának fel bennük majdani érett felfogásának töredékei; így kétszeresen jelentékenyek. Annál inkább, mert Szerb első nagy esszéivel szemben mindez — a középiskolai fogalmazványok, az önképzőkori dolgozatok, a napló — újdonság az olvasó számára (különösen 'kedves képet festenek a korai naplórészletek a gimnazistáról). Tehetséges, meglepően művelt és irodalomérzékeny olvasó rezonanciái csendülnek ki a szengékből. Am a kezdeti művekhez képest a nagy szellemtörténeti esszék, s főleg az utóbbiakhoz képest a *Magyar Irodalomtörténet* olyan fejlődés hordozói, amelyet nehéz lesz érzékeltetni, ha elfogadjuk a Szerb pályakezdéséről itt kialakuló arányokat. Nem objektív tartalmukban, hanem a megragadó, sajátos szerbi stílus és irodalomlátás formálásában rejlik számunkra ezeknek az esszéknek az értéke. A fejtegetésekben ez meg is jelenik: „ezek a tanulmányok, a portrék és a preromantika-esszé néhány ragyogó részelemzésétől és leírásától eltekintve, többé-kevésbé csak tudománytörténeti érdekességek vagy világnézeti és szubjektív vallomásként analízálhatók.” (123.) Természetesen következik ebből, hogy a vizsgálódás főként az utóbbira irányul, az esszéikben kibukó világnézeti és szubjektív vallomásra, a módszer kibontakozására, a szerbi esszéforma irodalomtörténeti helyének kijelölésére. Néhány ponton — a romantika-koncepció ismertetésénél, a magyar irodalomtörténeti esszé (a Kölcsey-disszertáció, a preromantika-esszé, a Berzsenyi és a Vörösmarty-tanulmányok) esetében azonban érzésünk szerint felbillen az ítékezés mérlege, mert aránytalanul kevés hely jut a tartalmi elemzésnek, a cáfolatok gyakran megmaradnak kijelentéseknek, érvelő vita nélkül. (Pl. „Az újabb kutatások megmutatták, hogy a Kölcsey-disszertáció elemzése a költő szentimentalizmusáról és idealizmusáról legfeljebb Kölcsey pályájának első szakaszára érvényes, ott is csak lényeges megszorításokkal. Vörösmarty pályájának súlypontja pedig természetesen átkerült a reformkor társadalmi harcaiban való költői részvétel Szerb által megtehetően elhanyagolt periódusára.” (122.)

A szerző utal ugyan bírálóinak forrásaira; tekintetbe véve azonban a fejlődéstörténeti ismertetés terjedelmét és részletességét, feltétlenül szükség lenne a bíráló elemzés elmélyítésére, akár csak a megidézett kutatók érveinek ismertetésével, de inkább azon túl is.

A recenzióknak nem áll módjában, hogy a könyv gazdag anyagát méltassa s azzal kapcsolatos egyes problémákat exponálja. Egy mozzanat talán mégis megfontolást érdemelne: a német szellemtörténeti irodalomtörténetírás végső irányának megítélése. Bizonyára igaztalan lenne egész természetét kivetni az irodalomtudomány hajójából, egyenlőségjelet tenni egyes szellemtörténeti hatások és a prefasizta ideológia közé; ennél sokkal szélesebb körben jelentkeznek e nézetek a modern polgári gondolkodásban. Mégis éppen a német szellemtörténeti irodalomtörténetírás egészét s annak mozgási irányát nézve indokolatlannak tűnik a feltételezés, hogy a német szellemtörténet (a gondolfi vonal kivételével) áldozata lett volna a náci ideológiának. Szerb Antal ezt így érezhette s ezzel nem is állt egyedül. 1933 előtt a szellemtörténet sok kiváló polgári értelmiségi szemében a tudomány tág horizontját, nagyvonalú eleganciáját jelentette; a művészies szintézisek lendületes építményei látszólag távol estek a mindennapi politika frontjától; sokan nem láttak folytonosságot, amikor a német irodalomtörténetírás a fasizmus bugyraiba zuhant (s részben később sem, I. Kluckhohn, Korff egyes írásait). A fasizta irodalomszemlélet azonban nagyon sokban építhetett a szellemtörténeti előzményekre. A nietschei-georgie-gundolfi irány a végső szélsőség, ebben Poszlernek igaza van, de nem kizárólagos szélsőség. A gondolati folyamat kezdetéinél Dilthey teóriája is helyet foglalt, bármily messzeségben is, bármily kevéssé kedvelte is személyesen Dilthey „a bestiának teret juttató” Nietszschét. Nemcsak a hőskultusz, de a szellemtörténetben általános antidemokratizmus, az intuíció, az ösztönök s élmények irracionális kultusza, a nemzeti lélek mitizálása (amely pl. a Poszler-től egyébként joggal Gundolf ellenlábásának nevezett Strichtól sem volt idegen) mind helyet követeltek és találtak maguknak a „nemzeti szocializmusban” népszerű irodalmi elvek között. Más kérdés, hogy a szellemtörténeti nézetek milyen síkon terjedtek nálunk s hogy Szerbet miféle momentumok kapcsolták ezekhez.

Egy teljes monográfiában az arányok bizonyára könnyebben helyreállnának, az ismétlődések elkerülhetőek lennének (pl. Szerb illetve R. Huch romantika-felfogásának jellemzésében, a Szerb fejlődésének további szakaszaira vetett kitekintésekben). Mindezzel együtt is a könyv olyan nyeresége irodalomtörténetírásunknak, amelynek érdeklődéssel várjuk folytatását.

H. Lukács Borbála